

UOT 811.111

Gülçöhrə Fərhadova
ADU
gulyaadu2@gmail.com

COVID-19 MÖVZUSUNDA YARANAN SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN İNGİLİS DİLİNİN LEKSİK FONDUNUN ZƏNGİNLƏSMƏSİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: *KOVID-19, strategiya, nitq, dil, kontekst.*

Key words: *COVID-19, strategy, speech, language, context.*

Ключевые слова: *КОВИД-19, стратегия, речь, язык, контекст.*

Dilə cəmiyyətdəki siyasi, ictimai hadisələr, elmi-texniki irəliləyiş, iqtisadi-mədəni həyatda baş verən yeniliklər ciddi təsirlə şərtlənir.

Məlumdur ki, dil tarixi hadisə olaraq, həmin dili yaratmış və o dildə danışan xalqın inkişaf tarixi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Müasir dillər və onların minlərcə sözləri əhatə edən bugünkü zəngin leksikası bu xalqların ilk təşəkkülü ilə əlaqədar olaraq inkişaf etmişdir. O da məlumdur ki, dünyada istənilən dil təkbaşına inkişaf etmək iqtidarında deyil. Xarici aləm ona daim təsir etməklə, onun inkişafı prosesində öz izlərini qoyur.

Müasir dilin lüğət fonduna pandemiya dövrü təsirsiz ötüşmədi. Belə ki, dilə xeyli söz və ifadələr daxil oldu. “Oxford English Dictionary” (OED) siyahısında 2019-cu ilin dekabr ayında koronavirusla bağlı 0.03 milyon token daxil olduğu halda 2020-ci ildə rəsmi şəkildə pandemiya elan edilməsindən sonra sosial şəbəkələrdə 1.750 milyon token ‘işarə’ mövcud oldu.

Qeyd edək ki, *token* OED korpusunda toplanan ən kiçik vahidlərdir. Onlardan ən aktual olanı *COVID-19* sözüdür. Dünya Səhiyyə Təşkilatı virus haqqında geniş məlumatlar verməyə başladı və pandemiya elan etdi.

Bunlardan əlavə, *KOVID-19* mövzusunda *coronacoinages* ‘korona ifadələr’ yaranmağa başladı. Məsələn, alman dilində *coronaspeck* *KOVID-19* mövzusunda işlədilir, “evdə oturmaq” mənasında işlədilir. İspan dilində *covidiota* və *coronaburro* sözləri meydana gəldi. Burada *burro* meymunlarla bağlı oyun növüdür. *Doomscrolling* sözü isə internetdə dayanmadan yeni xəbərləri oxuyanlar nəzərdə tutulur.

Onları tematik cəhətdən qruplaşdırarkən hiss-həyəcan, qorxu və s. ifadə etməsi ilə təsnifləndirmək olar. Məsələn, *fobia* sözü hiss və həyəcan ifadə edir, söz özü məcazi mənada işlədilir. *Panic attack* söz birləşməsi də eyni tematik qrupa aid edilir.

Təhlükə bildirən söz və ifadələrdən bəhs edərkən aşağıdakıları nəzərdən keçirmək olar:

Two real financial dangers that the pandemic has flamed (Pandemiyanın alovlandığı iki real maliyyə təhlükəsi).

Time of peril (Təhlükə anı).

Virus hysteria (Virus təlaşı).

The virus scare of 2020 does create financial risks (2020-ci ilin virus qorxusu maliyyə riskləri yaradır).

These conditio an economic down turn (İkinci problem iqtisadi çöküşdür).

Qeyd edək ki, bu ifadələr “dünya, qlobal” ifadələri ilə eyni konteksti paylaşır.

Eyni zamanda qorxu, təhlükə bildirərək, neqativ konnotasiya nümayiş etdirirlər.

Bundan əlavə, *social distance (sosial məsafə)* söz birləşməsi də dilin lüğət fonduna daxil olaraq işlək sözlər sırasında yer almaqdadır.

Digər leksik vahidlərə nəzər salaq:

1. *Covidiot* (<someone ignoring public health advice – insan sağlığına dair tövsiyələri qəbul etməyənlər);
2. *Covidiot party* (<someone’s online parties via on Zoom or Skype – Zoom və ya Skype-da kiminsə onlayn yığıncaqları);
3. *Covexit* (<the strategy for exiting lockdown – məhdudiyətləri kənarlaşdırmaq strategiyası),
4. *Pandemic*(pandemiya),
5. *Lockdown*(qapanma),
6. *Key Workers*(əsas işçilər),
7. *WFH* (<working from home – evdən işləyənlər),
8. *Zoombombing*(<hijacking a Zoom video call – Zoomda video zəngləri qaçırmaq),
9. *Quaran teams*(<online teams created during lockdown – qapanmalar zamanı yaranan onlayn komandalar).

Bəzi dilçilərin fikirlərinə görə, *Zoom bombing* ifadəsi ola bilsin ki, gələcəkdə çox işlək olan ümumi terminə çevrilsin. Bu *hoover in gup a mess* “qarışıqlığı aradan qaldırmaq” ifadəsinin alternativini olaraq işləmə bilər.

Zoom şirkəti dominantlığını itirsə belə bu ifadənin hələ uzun illər fəal olacağı haqqında dilçilikdə proqnoz verən tədqiqatçılar vardır.

Onu da qeyd edək ki, 2002-ci ildə SARS, 2009-cu ildə SwineFlu (Donuz Qripi) ilə bağlı məlumatları, insanlara ötürmək olmurdu. İndi isə bizə bu işdə sosial şəbəkələr kömək edir.

Buradan belə aydın olur ki, bizim onlayn əlaqələrimiz yeni söz və terminlərin yayılmasında vacib rol oynayır. Belə ki, yaranan terminlər lokal olaraq işlədilmir. Onlar daha geniş kütlə arasında işlək hal alır.

Pandemiya dövründə metaforalar da yaranmaqda davam edir. Məsələn, brifinqlərdən birində belə bir fikir söylənilmişdir: *“This enemy can be deadly, but also beatable to sports, storms, monsters, natural disasters, and more* ‘Bu düşmən ölümcül ola bilər, amma idman, fırtına, canavarlar, təbii fəlakətlər və daha çox şeylərdə məğlub edilə bilər, və s.’”.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, *briefing* sözü də məkan bildirən leksik vahid olaraq səciyyələnilir. Eyni zamanda pandemiya dövrünün ən işlək, hiss və həyəcan motivini özündə ehtiva edən anlayışı kimi səciyyələnilir. Lakin belə bir sual meydana çıxır. Nə üçün koronavirusla bağlı bu qədər çox termin yarandı? Çünki KOVİD -19 çox qısa vaxtda həyatımızda xoş olmayan dəyişikliklərə səbəb oldu. Çoxlu iş yerləri bağlandı, iqtisadiyyat zəiflədi. Ölkələr arasında səfərlər ləğv olundu. Bütün bunlar dilin lüğət fonduna təsirsiz ötürməyə bilməzdi. Bu vəziyyət, eyni zamanda, dillərin lüğət fondunda zənginləşməyə səbəb oldu. Daha doğrusu, dilin və onun lüğət tərkibinin inkişaf prosesi nəticəsində söz yaradıcılığına aid özünəməxsus möhkəm qayda və qanunlar bu leksik vahidləri qəbul etdi. Onları görməmək və inkar etmək qeyri-mümkündür.

Beləliklə, yeni leksik vahidlər dildə yaranmağa başladı ki, bunlar həm tibb, həm də digər sahələrdə işlək hala çevrildilər. Bəzi leksik vahidlər arasında yiyəlik halda işlədilənlər də vardır. Belə ki, *COVID-19s obliteration of demand (KOVİD -19-un tələbləri)*, *COVID-19's spread* (KOVİD-19 yayılması) kimi ifadələr sosial şəbəkələrdə yer aldı.

Bundan əlavə, nominativ səciyyə daşıyan leksik vahidlər yaranmağa başladı.

Bunlar aşağıdakılardır:

The corona virus situation (koronavirus vəziyyəti),

Virus factories(virus fabrikləri),

A COVID -19 hospital (KOVİD-19 xəstəxanası),

COVID-19 words (KOVİD-19 sözləri),

COVID -19 Data (KOVİD -19 statistikas),

*COVID -19 news (KOVİD -19 xəbərləri),
COVID -19 committee (KOVİD-19 komitəsi),
A virus outlier (Virus hegomonluğu),
COVID -19 patients (KOVİD -19 xəstələri),
COVID -19 hotspot (KOVİD -19 hotspotları–Qaynar nöqtələri),
Corona law (Korona qanunu).*

Aşağıdakı cümləyə nəzər salmaq:

But the government is confident enough to have closed its last COVID-19 hospital and to promote flying (Ancaq hökumət son COVID-19 xəstəxanasını bağlamaqda və uçuşları bərpa etməkdə kifayət qədər əminlik nümayiş etdirir). (The Economist, World News Politics, Economist Business and Finance 2020)

Bunlardan əlavə, yeni rezonans yaradan söz və ifadələr də az olmadı. Onlardan “*Stay at home order* (Evdə qal ’(Malaziya) ” və ya “*Enhanced community quarantine* (İnkişaf etmiş icma karantini (Filippin)” variantları yarandı.

Beləliklə, sadaladığımız bu ifadələr sosial şəbəkələrdə geniş şəkildə istifadə edilərək yaşamımızın reallığını əks etdirir.

Buradan aydın olur ki, leksik vahidlər hər bir dildə yeniliyə söykənir. Hər gün yeni söz yaranır. İngilis dilində isə yeni sözlər sürətlə çoxalır. Buna görə də dildə yeni yaranan leksik vahidlərin səbəblərinin təhlili vacib sayılır. Sosial şəbəkələrin yeni leksik vahidlərin yaranmasında və yayılmasındakı rolu danılmazdır. Belə sözlərin necə yaranmasını öyrənmək vacibdir. Çünki yeni yaranan leksik vahidlər müəyyən linqvistik proseslərin təsirinə məruz qalır. Onların hansı struktur-semantik növlərə aid olması, həyatın hansı sahəsində daha çox istifadə edilməsi müəyyənləşməlidir. Mövcud vəziyyətlə, yəni pandemiya ilə əlaqədar cəmiyyətdə terminlər lazım idi. Bu, bir daha sübut edir ki, ingilis dilində leksik vahidlər hər il artmaqdadır. Pandemiya dövründə də dildə yeni yaranan sözlərlə qarşılaşmalı olduq.

COVID-19 mövzusunda yeni yaranan leksik vahidlərin praqmatik məzmunu onun istifadə olunduğu şəraitin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Bundan başqa, prefiks və suffikslər də bu leksik vahidlərin yaranmasında məhsuldarlıq nümayiş etdirdilər. Belə ki, Kovid-19 mövzusunda tematik qrupda sözü gedən prefiks və suffikslər konnotativ məna çalarları yaradırlar.

Bir neçə prefiksi buna misal göstərmək olar. Bunlar aşağıdakılardır:

Un-, dis-, in- prefiksləri neqativ, əks mənalarında işlədilir. Məsələn, *unmitigated* ‘tam’, *calamity* ‘bəla’, *unexciting* ‘həyəcanverici’, *unhappy*

‘bədbəxt’, *disagree* ‘narazı’, *dislike* ‘xoşlamamaq’, *inarticulate* ‘aydın olmayan’, *inactive* ‘passiv’, *undo* ‘ləğv etmək’, *unblock* ‘blokdan çıxarmaq’ və s.

Yeni sözlərin yaranmasında ən çox işlənən sözdüzəldici suffikslər bunlardır:

-*ation*, (<feillərdən isim düzəldir) - *vaxination* ‘vaksinasiya’, *reconciliation* ‘barışıq’, *regulation* ‘tənzimləmə’

-*ant* (<feillərdən şəxs bildirən sözlər düzəldir); *inhabitant* ‘sakin’, *protestant* ‘etirazçı’

-*er* (<feillərdən şəxs bildirən sözlər düzəldir); *Key Worker* ‘əsas işçi’

-*ment* (<feillərdən isim düzəldir) - *appointment* ‘görüş’, *accomplishment* ‘nailiyyət’

-*ee* (<hərəkət bildirən sözlərdən şəxsə aid sözlər düzəldir); *employee* ‘işçi’, *detain-ee* ‘məhbus’, *payee* ‘alıcı’ və s.

Prefikslərə və suffikslərə aid bu nümunələr yeni sözlərin yaradılmasında istifadə olunan ən məhsuldar formalardır. Sözlərlə birlikdə onların mənasını asanlıqla başa düşmək olur. Bunlardan bəziləri pandemiya dövründə fəallıqları və məhsuldarlıqları ilə seçildilər. Misal olaraq, pandemiya dövründə “*corona*” sözü prefix kimi işlənməyə başladı. Məsələn, *coronababies* ‘koronaliuşaqlar’

Lakin Kovid-19 mövzusunda bəzi söz və ifadələrin yaranmasında fəal iştirak edən prefikslər vardır ki, *-pre*, *-post*, *after* sözönülü şəkilçiləri buna misal göstərmək olar.

Onlardan aşağıdakıları nümunə kimi təqdim etmək olar:

1. *Precoronavirus* ‘korona virusdan əvvəl’,
2. *Postcoronavirus* ‘korona virusdan sonra’,
3. *Previrus* ‘virusdan əvvəl’,
4. *Precovid* ‘virusdan sonra’,
5. *Postcovid* ‘koviddən sonra’.

Yeni sözə verilən mənanı tapmaq üçün onun etimologiyasına, sözün hansı sosial və mədəni mühitlə bağlı olduğunu araşdırmaq lazımdır [1]. Məsələn, Kovid-19 mövzusunda yaranan yeni leksik vahidlər kimi. - Cümlə tam fikir ifadə etmir.

Beləliklə, dildə çoxlu Kovid-19 mövzusunda sözlər yaranmışdır. Onlardan bəziləri obrazlılığı, az obrazlılığı və ya ifadəliliyə malik olmaması ilə şərtlənsə də, bu və ya digər formada işləklilik qazana bildi.

Onlardan bəzilərini təqdim edirik:

1. *Vaxin* ‘peyvənd’,
2. *Pandemy* ‘pandemiya’,
3. *Injection* ‘iynə’ və s.

Qeyd edək ki, mənfi çalara malik, neqativ konnotasiya yükünü özündə daşıyan leksik vahid və ya ifadələrin işlədilməsi pandemiya dövrü üçün xarakterik haldır. *Covid-19* termini özü-özlüyündə neqativ konnotasiyaya malikdir.

Bununla bağlı yaranan aşağıdakı ifadələr buna misal ola bilər:

1. *Killer or threat, killer* 'öldürən, cəllad',
2. *A nasty blast* 'bərk partlayış',
3. *A natural disaster* 'təbii yoluxma',
4. *A major threat* 'əsas təhlükə',
5. *Punishment* 'cəza'.
6. *An unmitigated calamity* 'qarşısızalmaz bəla',
7. *A health emergency* 'sağlıq',
8. *Known enemy* 'məlum düşmən',
9. *Quarantine and chill* 'karantin və acı günlər',
10. *Virtual happy hour* 'virtual xoşbəxt saatlar' və s.

Onu da qeyd etməliyik ki, bu mövzuda birləşmələr ("collocation"lar) da geniş istifadə olunmaqdadır.

Məsələn:

1. *Letting the virus out of the bag* 'virusa son qoymaq',
2. *Covid dries up a cash now* 'Covid indi hesabları qurudur',
3. *The ill wind of Covid-19* 'Kovid-19-un xəstəküləyi'
4. *The sting of Covid-19* 'Kovid-19 sancması'.

Bundan əlavə, Kovid-19 mövzusunda xeyli söz birləşmələri meydana gəlmişdir.

Onlardan bəzilərini təqdim edirik:

1. *Covid-19 deaths* 'Kovid-19 ölümləri',
2. *Virus-related* 'virusla əlaqəli',
3. *Covid strikes (<firms)* 'Kovid zərbə endirir',
5. *Virus control* 'virusa nəzarət',
6. *Virus-induced (<slump)* 'süstlük'.

Qısaltmaların da yaranması pandemiya yan keçmədi. Məsələn, *PPE* qısaltması 'həyat qurtaran' mənasında işlənməyə başladı. *Quaz* <*quarantine*, <*sunny sanister* sözlərinin qısaltması olaraq meydana çıxdı.

Onu da qeyd edək ki, elə söz birləşmələri vardır ki, isim-isim (noun-noun type) birləşməsindən əmələ gəlir və nominativ səciyyə daşıyır.

Məsələn:

1. *Outbreak* 'yayılma',
2. *Shock* 'şok',
3. *Crisis* 'böhran',

4. *Pandemic* ‘pandemiya’,
5. *Cases* ‘vəziyyətlər’.
6. *Hit* ‘vurmaq’ kimi sözləri göstərə bilərik.
Qeyd edək ki, bəzi söz və ifadələr səbəb əlaqəsi ilə bağlanır.
  1. *The coronavirus recession* ‘koronavirusun tənəzzülü, enişi’
  2. *The Covid-19 catastrophe* ‘Kovid-19 fəlakəti’,
  3. *The Covid-19 shutdown* ‘Kovid-19 qapanması’,
  4. *The Covid-19 lockdown* ‘Kovid-19 təcridi’,
  5. *The Covid-19 calamity* ‘Kovid-19 bəlası’,
  6. *The Covid-19 deaths* ‘Kovid-19 ölümləri’,
  7. *The Covid-19 restrictions* ‘Kovid-19 məhdudiyətləri’,
  8. *Corona holiday* ‘Korona tətili’ [3].

Yuxarıda verilmiş *coronavirus shutdown* birləşməsinə özündə ehtiva edən aşağıdakı cümləni nəzərdən keçirək:

It also happens to be a good description for the governments approach to bringing the economy back from the corona virus shutdown—(The Economist, World News Politics, Economist Business and Finance 2020).

Beləliklə, bütün Kovid-19 mövzusunda yaranan yeni leksik vahidlərlə tanışlıq sosial şəbəkələrdə başladı və bu tanışlıq davam edir. Davam etdikcə isə dilin leksik fondunda zənginləşmə ilə səciyyələnir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

İngilis dilində

1. Liberman A. An Analitic Dictionary of English Etymology Minneapolis, University of Minnesota Press: 2008.
2. ManserM. N. The facts on File dictionary of foreign words and phrases. 2nd edition. New York, Facts on File, Inc.,An imprint of info base Publishing, 2008.
3. Miskin Evelina. The language of COVID-19 -comparison between collocations in popular and scientific articles // ReThink, vol.9, 2020, p.1-15

Gulcohra Farhadova

Summary

The influence of the words and expressions on the theme Covid-19 to the enrichment of English lexical fund

The article deals with the problem of the effect of words and expressions on covid-19 on the enrichment of the English lexical fund here, we share insights and analysis on the lexical impact of Covid-19, and key Covid-19 terminology

translated into the world's major languages, educational resources and more. Great social change does bring great linguistic change, and we witness it now as we grapple, around the world, with rendering these Covid crisis times into language. In the analysis, much attention was paid to facts taken from social networks and scientific literature. One of the goals of the article is to detect and find out the backgrounds of enrichment of the lexical fund. The author emphasizes its significant role in Linguistics. Since their emergence, these lexical units caught the attention and new researches appeared.

Гульчохра Фархадова

Резюме

Влияние слов и выражений на тему Covid-19 на обогащение лексического фонда английского языка

Статья посвящена проблеме влияния слов и выражений на тему Covid-19 на обогащение лексического фонда английского языка. Здесь мы делимся идеями и анализом лексического воздействия Covid-19, ключевой терминологией Covid-19, переведенной на основные языки мира, образовательными ресурсами и многим другим. Великие социальные изменения действительно приносят большие лингвистические изменения, и мы наблюдаем это сейчас, когда во всем мире пытаемся воплотить эти времена кризиса Covid в язык. При анализе большое внимание было уделено фактам, взятым из социальных сетей и научной литературы. Одна из целей статьи - выявить и выяснить предпосылки обогащения лексического фонда. Автор подчеркивает его важную роль в языкознании. С момента своего появления эти лексические единицы привлекли внимание и появились новые исследования.

Rəyçi: fil.e.d., prof.Ə.Abdullayev

Redaksiyaya daxil olub: 12.10.2020